

Rašica, Mihaela

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Academy of Fine Arts / Sveučilište u Zagrebu, Akademija likovnih umjetnosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:215:914910>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Fine Arts in Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AKADEMIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI
SLIKARSKI ODSJEK
DIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ SLIKARSTVO

MIHAELA RAŠICA
DIPLOMSKI RAD

Zagreb, rujan 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AKADEMIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI
SLIKARSKI ODSJEK
DIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ SLIKARSTVO

DIPLOMSKI RAD

GENEZA

Diplomantica: Mihaela Rašica

Mentor: red. prof. art. Matko Vekić

Studijski program: Diplomski sveučilišni studij Slikarstvo

Zagreb, rujan 2024.

SADRŽAJ

Sažetak.....	4
Summary.....	4
1. Geneza kao umjetnička tema.....	5
2. Kontekstualizacija i mogućnosti slikarskog jezika.....	7
3. Ciklus slika <i>Geneza</i>	10
4. PRILOG- Reprodukcijske radova	15
5. LITERATURA.....	19

Sažetak

Pogledom na svijet oko sebe opažamo bića i njihove forme; neizmjeran broj formi i njihovih varijacija. Sva se bića rađaju i preobražavaju, stoga su te forme u pokretu, dinamične su. Taj pokret možemo promatrati kao jednu sveprisutnu kretnju koja uzima na sebe razne pojavne oblike. Stoga čovjeka, biljku, životinju ili predmet možemo gledati kao da su pokrenuti istom silom. Tu su "silu" neki filozofi, primjerice Schopenhauer, povezivali s pojmom volje. Čitav je svijet pritom izraz volje za životom. Ja promatram čovjeka, biljku, životinju ili predmet kao istaknuto biće. Prizori tih bića u njihovoj okolini mi naglo bljesnu i ostaju zamrznuti. Zamjećujem ih velike, kadriram ih unutarnjim okom kao protagoniste. Njihova forma i njihova boja titra oko njih kao radijantno polje, a ne fiksirana površina. Boje isijavaju iz napetosti između sjene i svjetla, pokreti izbijaju iz napetosti između kontrakcije i ekspanzije. Među svim stvarima je dinamika. Ono što iskrsne iz napetosti krajnosti zovemo stvarima. U slici pokušavam stvoriti atmosferu jedinstva i dramu opažaja koje sam proživjela, s ciljem da prikažem golo, glasno i nemušto postojanje, s ciljem da se promatrač osjeća živim.

Summary

Looking at the world around us, we perceive beings and their forms; an immense number of forms and their variations. All beings are born and transformed, therefore these forms are in motion, they are dynamic. We can regard this movement as one ubiquitous movement that takes on various forms. Therefore, we can see a man, a plant, an animal or an object as if they were moved by the same force. Philosophers such as Schopenhauer associated this "force" with the concept of will. The whole world is an expression of the will to live. I observe a man, a plant, an animal or an object as a distinguished being. The scenes of those beings in their surroundings suddenly flash before me and remain frozen. I notice them as large figures, frame them with my inner eye as protagonists. Their form and their color vibrate around them like a radiant field, not a fixed surface. Colors radiate from the tension between shadow and light, movements emerge from the tension between contraction and expansion. Among all things there is a dynamic. What emerges from the tension of extremes we call things. In my paintings, I try to create an atmosphere of unity and the drama of the observation that I have experienced, with the aim of depicting loud and inarticulate mere existence, with the aim of making the observer feel alive.

1. Geneza kao umjetnička tema

« Slikarstvo je uvijek usmjereno na tu »tajnu i grozničavu genezu stvari«¹

Tema geneze, odnosno postanka i stvaranja svijeta, promatra kako nastaje svijet od osnovnih elemenata; zemlje, zraka, vode i vatre, preko formiranja minerala, stijena i krajolika te naposljetku živih bića. Prva asocijacija koja se pritom javlja jest misao na prirodnu znanost, mjerenje i usporedbu svih pojavnih oblika života. Međutim, mene je zanimao filozofski pogled na genezu iz čega je proizašla i umjetnička inspiracija. U tome mi je bila zanimljiva misao Artura Schopenhauera i njegova razrada pojma *volje*.

*Kako je volja stvar po sebi, unutarnji sadržaj, suština svijeta, a kako je život, vidljivi svijet i pojavnost samo ogledalo volje – ovaj će svijet slijediti volju isto tako neodvojivo kao što tijelo slijedi svoju, sjena: a ako ima volje, bit će i života, svijeta.*²

Ako promatramo rađanje bića u prirodi kao izraz volje za životom, tada pogled na vanjski, fizički svijet postaje nepovratno zanimljiv i produhovljen. Svijet se manifestira rađanjem, neprekidnim izrastanjem formi gdje su svaka krljušt ribe i svako paukovo oko i svaka nijansa ljudske boje kose iskaz gole volje za postojanjem. Tijelo je pritom materijalizirana volja za postojanjem.

*Tijelo kao izraz volje kroz svoje organe je vidljivom postala volja, na primjer, oči su izraz volje za gledanjem.*³

Osnovno gradivo svijeta, elementi, već su brojem i mjerom ustrojeni u formu (mislivu formu, a ne vidljivu formu, primjerice matematičku formu kristala).⁴ Stoga se može smatrati da u osnovi svega nije statična tvar, nego gibanje; valovi, titranje i odnosi koji stvaraju i preobražavaju forme. Stvari postoje u konstantnoj napetosti između suprotnosti. Njihova konstanta stoga nije oblikovana tvar, nego harmonizirana napetost. Misao je to koja mi je bila poticajna u

¹ Zdenko Rus, Merleau-Ponty: *Oko i duh*, Vuk Karadžić Beograd, 1968., str. 1.

² Arthur Schopenhauer, *Svijet kao volja i predodžba*, Grafos, 1981.

³ Milan Galović, *Doba estetike*, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2011., str. 302.

⁴ Plat. *Tim.* 53b-c.

promišljanju slikarstva kao medija koji je kadar prikazati tu napetost. Promatramo li rađanje tijela u prirodi kao izraz volje za životom, u umjetničkoj analogiji možemo u djelima tražiti *nagon slike*, to jest onu osnovnu volju s kojom je umjetnik uobličio određeni prikaz. S tim na umu stvaram svoje slike. Pogledom na njih, promatrač bi ih trebao vidjeti kako *izrastaju* iz nagona da se pojave. A slike se uvijek pojavljuju u nekoj materiji, dakle imaju tijelo.

*Slikarstvo uvijek donosi tijelo, i to mu omogućuje da ne bude pred ili iza, nego u srcu stvari, i tako u srcu bitka. Slikarstvo donosi opipljivo i vidljivo, osjetilno tijelo, kao što je i svijet, ono je identično svijetu ili, ako baš hoćemo, ono mu je »slično«, ali slično »po jednoj efikasnoj istovrsnosti, kao srodnik, geneza, metamorfoza bića u njegovom viđenju«. Planina, šuma, rijeka, napokon svijet, upravo je ono što se nameće pogledu slikara. Svijet slikara je svijet vidljivog, »isključivo vidljivog«.*⁵

Taj se vidljivi svijet može opažati na više načina; u prvom susretu sa stvarima javlja se prvo osjetilni utisak (osjet boje, osjet veličine) zatim zamjedba koja stvar pokušava prepoznati; imenovati i smjestiti u poznate misaone kategorije.⁶ Međutim, postoji i estetski opažaj koji nije niti puka osjetilnost, niti pojmovno prepoznavanje. Hartmann⁷ ističe kako se primjerice u skoku srne opaža gracija i lakoća koja upućuju na svrhovitost onog živog uopće. U pojedinačnom vidimo svrhovitost i ljepotu općeg. A u umjetničkom prikazu srne, ističe Hartmann, dolazi do obrata. Dok u spoznajnom procesu dolazimo do takvih zaključaka na kraju promatranja, u slici nas to zahvaća odmah, u trenutku dolazimo do takvog uvida i on u potpunosti zahvaća naš duh.⁸ Takva ljepota nije na razini ugone niti na razini puke izvanjske ljepote forme (skladnosti), već na razini uvida u istinu neke pojave i istine same prirode. U tome sadržan estetski pogled na srnin skok. O tom je uvidu govorio i švicarski slikar Paul Klee.

*Tako on ogledava stvari koje mu priroda formirane dovodi pred oči prodirućim pogledom. Što dublje zre, to lakše uzmaže gledišta od danas protegnuti na jučer. To više mu se na mjesto jedne gotove slike prirode utiskuje jedna bitna slika stvaranja kao geneze.*⁹

⁵ Zdenko Rus, Merleau-Ponty: *Oko i duh*, Vuk Karadžić Beograd, 1968., str. 1.

⁶ Milan Galović, *Doba estetike*, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2011.

⁷ Nicolai Hartmann, *Estetika*, Kultura Beograd, 1986.

⁸ Milan Galović, *Doba estetike*, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2011.

⁹ Paul Klee, *Kunst-Lehrem*, priredio i uvod napisao G.regel, Reclam, Leipzig, 1987., str 82.

2. Kontekstualizacija i mogućnosti slikarskog jezika

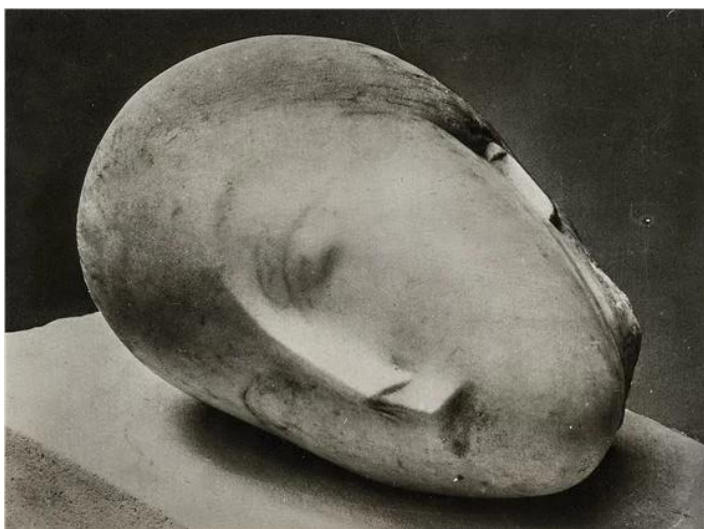
Ako pogledom na ležeće tijelo osobe u nekoj fotelji zamjetimo da je čitav prizor satkan od opuštenih izduljenih formi koje imaju tendenciju kretati se horizontalno, u slikarskom mediju možemo potencirati tu tendenciju i prikazati čitav prizor snažnim horizontalnim potezima ugljena kao što to radi Richard Diebenkorn (Slika 1.), izostavljajući pritom vertikalne raščlanjenosti te forme jer su manje bitne i u generalnom dojmu prizora gotovo nezamjetne. Točnije, vertikale u tom prikazu duševno nas ne ‘pogađaju’ jako kao horizontale. Takvom uporabom likovnih elemenata doživljavamo živo kretanje unutar statične slike. Ono što se pritom kreće nije sam trag ugljena na papiru, već naš pogled, a statični trag je tek ono što nas navodi na takvo kretanje. Slike se dakle ne kreću, ali mogu navesti na kretanje promatračeva pogleda.

Slika 1. Richard Diebenkorn, *Žena koja leži*, 1961., olovka na papiru, 27.9 × 43.2 cm

No, što nam to govori o motivu slike i njegovom dojmu? Letargičnost lijenog i usputnog čitanja štiva i osjećaj ležanja dočaran je isključivo slikarskim sredstvima. Ležanje je *u* samoj kompoziciji. Kompozicija slike *leži*. Snaga slikarskog govora je u mogućnosti da utjelovljuje neku pojavu na ovaj način, da bude ta pojava, umjesto da ju opisuje.

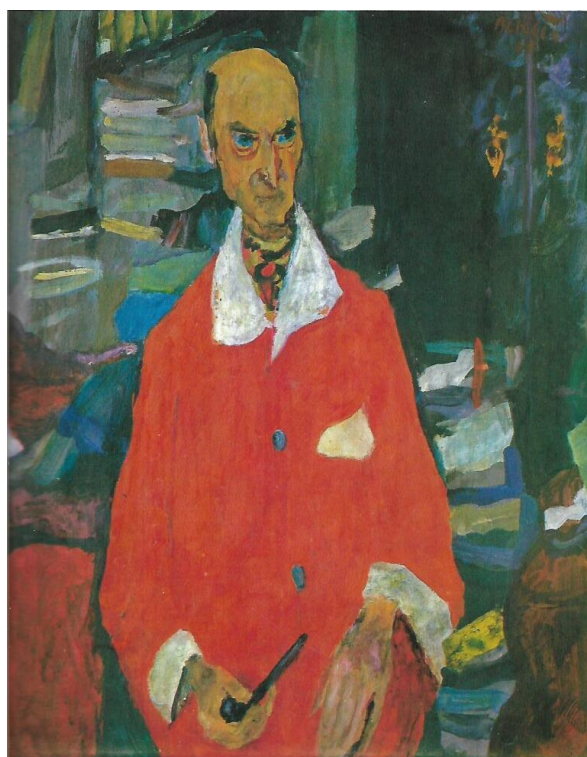
Slikari čija djela promatram i čiji se opusi mogu smatrati povijesno umjetničkim referentnim okvirom za ovaj slikarski ciklus jesu djela modernog slikarstva Richarda Diebenkorna, Giorgia Morandija i drugih, čije su se slike, iako figurativne, bavile više slikarskim “kako” nego “što”. Točnije, iz njihovog se ogoljenog i rafiniranog načina tretiranja forme iščitava prikazivanje stvari raspetih unutarnjom likovnom dinamikom. Bez ekscesa, svaki formalni element djeluje kao da je dosegao u isto vrijeme svoj maksimum i minimum. Rotacija čvrsto komprimirana unutar forme kako kod Diebenkornove *Glava žene, plava pozadina* (Slika 2.), tako i kod Brancusijeve *Uspavane muze* (Slika 3.) ukazuje na jednu želju za kompresijom forme, zgrušnjavanjem, izbijanjem forme iz središnje točke na način da djeluje napeto poput jedara ili silnica magnetskog polja. Način na koji konveksna forma u potpunosti drži napetom kompoziciju Brancusijeve skulpture te način na koji Diebenkornova figura maksimalno zaposjeda format slike ukazuju na jedan unutarnji dinamizam. Kao da prikazana stvar ne bi mogla postojati da je samo jedan element malo izmaknut. Stvari naslikane ili modelirane na ovaj način prikazuju nam se kao tanki procjep između krajnosti, koji omogućava da stvari niknu u postojanje.

Slika 2. (lijevo) Richard Diebenkorn, *Glava žene, plava pozadina*, 1963., ulje na platnu, 36.2 x 27.6 cm

Slika 3. (desno) Constantin Brancusi, *Uspavana muza*, 1910., mramor, 17.1 × 27.6 × 21.3 cm

Naravno, slikarstvo se pored problema forme bavi i problemom boje, u čijem se rješavanju također priklanjamo sažetosti i čistoći likovnih odnosa. Zanimam se za kolorističko slikarstvo, ali onu rafiniraniju crtu kolorizma kakva se može pratiti po liniji postimpresionista; Gauguina, Serusiera, Vuillarda i Bonnarda, u Hrvatskoj prenesenu na Iva Dulčića i Slavka Šohaja. Takav se rafinman zadržao i kod figurativnih američkih slikara 1940-ih kao što su Milton Avery ili slikari Bay Area Figurative Movementa; David Park i već spomenuti Richard Diebenkorn. Radi se o otvorenoj paleti boja koju ipak kontraktira i suzbija zemljana pozadina ili sive partije slike. Takva okolina omogućuje tonovima jarke crvene ili duboke plave da "zazvone" jednostavno i jednoglasno, za razliku od fovističkog višeglasja komplementarnih kontrasta.

Slika 4. (lijevo), Milton Avery, *Nagovještaj jeseni*, 1954., ulje na platnu, 136.5 x 86.4 cm

Slika 5. (desno), Ivo Dulčić, *Portret Koste Strajnića*, 1965., ulje na platnu, 79,5 x 64 cm

3. Ciklus slika Geneza

Na tragu ove ideje nastajale su slike iz diplomskog ciklusa Geneza. Krupno i centralno kadrirani motivi ljudskog tijela, glazbala ili vaze zapodjevu velike formate slikarskih platana i djeluju emblematično više nego uprizoreno. Komponirani su kao da se rasklapaju, rastvaraju od središta prema vanjskim rubovima formata. Rasvijetljeni su iznutra, iz nevidljivog centra slike, koji drži na okupu uravnotežene kvadrante slikane površine. Pokušavala sam ih naslikati rahlima i čvrstima u isto vrijeme kako bih prikazala njihov unutarnji dinamizam i "izborenu" pojavnost.

Slika 6. (lijevo), *Glazbalo*, 2024., ulje na platnu, 130 x 160 cm

Slika 7. (u sredini), *Vaza*, 2024., ulje na platnu, 130 x 160 cm

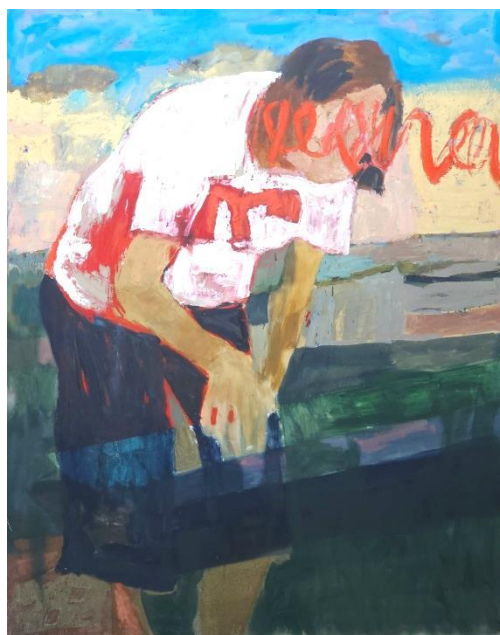
Slika 8. (desno), *Širina u grudima*, 2024., ulje na platnu, 130 x 160 cm

Kada slikam, pitam se: čemu dajem obličje? Čemu dajem obličje kada slikam vaznu (Slika 7.)? Njenoj šupljini koja može biti ispunjena tekućinom ili zrakom, toplini koju osjećam na koži u doticaju s njenom zemljanom materijom, užarenosti temperature na kojoj se ispekla i svim zemljanim tonovima koje je prošla u tom procesu. Čemu dajem obličje kada slikam glazbalo (Slika 6.)? Zvukovima koje može proizvesti ili tišini koja ga nastanjuje prije zvuka. Taj je način promatranja najzanimljiviji kada slikam ljudske figure i pitam se čemu dajem obličje kada slikam čovječje tijelo. Primjetila sam da ljude uvijek slikam raširenih ruku ili grudi, gotovo od ruba do ruba formata, i rasvijetljene iznutra. Ljude percipiram kao bića koja imaju potrebu širiti se,

protegnuti se i ići preko svojeg ruba i svojih mogućnosti. To je najvidljivije u slici *Širina u grudima* (Slika 8.). Figura je razapeta od ruba to ruba formata, kao zastava. Jednoličnost i intenzitet duboke crvene boje kao da emanira toplinu. Dojam slike je grijanje, rasplinjavanje, širenje i disanje. Slikar ima sredstva da prikaže principe po kojima stvari nastaju i bivaju, a ne same stvari.

Slika 9. (lijevo), *Crveno lice*, 2024., ulje na platnu, 130 x 160 cm

Slika 10. (desno), *Osluškivanje*, 2024., ulje na platnu, 160 x 200 cm

Kako je moj primarni fokus u slikarstvu uvijek usmjeren na samu slikarsku materiju, prije svega kolorit, a zatim odnos lazurnog i pastoznog, fakturu i kompoziciju, često sam tražila svoj izričaj u apstraktnim kolorističkim kompozicijama. Međutim, u takvim sam kompozicijama uvijek ostajala na razini estetske ugone uslijed postignute harmonije. Nedostajao mi je protagonist koji će nametnuti dinamiku i kompoziciju slike, ali i neku vrstu sažetog narativa. Rezultat tih suprotnosti jesu slike u kojoj se figura javlja na apstraktnoj pozadini koja djeluje kao uzorak ili tonska skala. Slike *Crveno lice* (Slika 9.) i *Osluškivanje* (Slika 10.) primjer su takvih slika. Figure sam pokušala ‘utkati’ u kolorističku kompoziciju horizontalnih traka, stisnuti je u skučenu i napetu kompoziciju. Tu napetost formalno pojačavaju upravo horizontale. Figure su pognute glave ili tijela i djeluju kao da osluškuju tonove boje koji funkcioniraju poput kolorističkog notnog zapisa. U slici se tako dobija dojam napetosti, uronjenosti i žestine.

Slika *Noćni život cvijeća* (Slika 11.) možda je najdinamičnija slika ciklusa. U njoj sam se bavila pitanjem prostora u slici. Htjela sam postići da neke čaške cvjetova i lišća djeluju kao da su u prvom planu, a druge u pozadini, ali ih i dalje prikazati plošno. Rezultat je dvojak dojam gdje se promatraču u jednom trenutku čini kao da postoji raskorak između planova u slici, a u drugom kao da pozadina prodire sve do prvog plana i prožima čitavu kompoziciju.

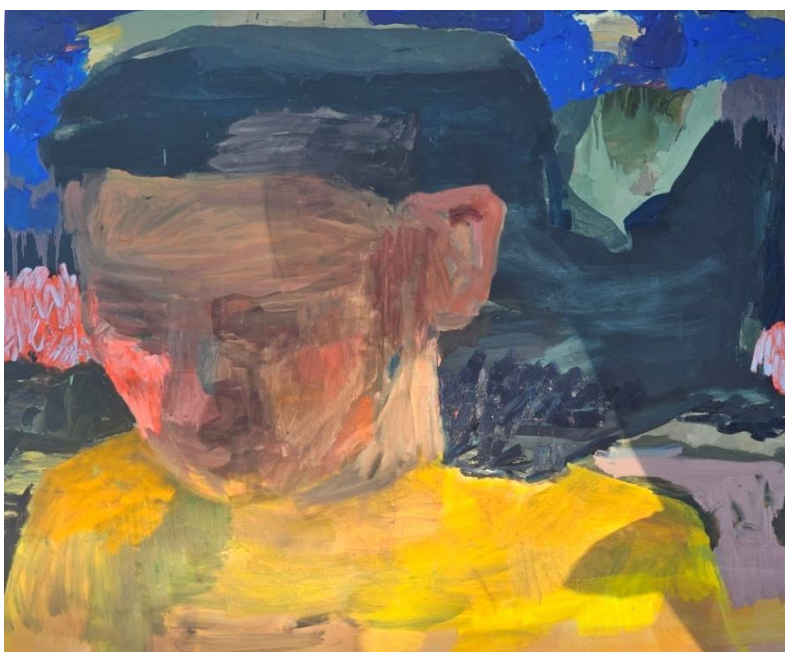
Motiv cvijeća u vazi je motiv koji je najčešće bio povezan sa ljupkim¹⁰, dražesnim u svakodnevnom smislu riječi, svidljivim. Jedan od rijetkih slikara europske tradicije koji je taj motiv uspio dovesti na razinu umjetničke kvalitete je svakako Emil Nolde. Njegovi suncokreti iz 1943. djeluju kao tri crne glave, kao zlosutni glasnici više nego kao ukrasni motiv nečijeg vrta. S druge strane, slavni Van Goghovi suncokreti sjede mirno i meditativno u vazi, neki od njih su tek pupoljci, neki već venu. Kroz povijest umjetnosti se može promatrati cijeli jedan život cvijeća. Kod nas su se, primjerice, tom temom bavili Ferdinand Kulmer i Nikola Reiser. Meni je cvijet poslužio kao dobar primjer motiva koji se može u isto vrijeme slikati kao prizor, kao apstrakcija i kao simbol. Cvjetovi u mojoj slici također su slikani kao protagonisti, prikazani su kao slika nicanja, rezultat unutarnje dinamike rasta biljke što stoji u opreci s činjenicom da se radi o ubranom cvijeću čiji je rast zapravo završen. Rezultat je dojam nemira.

Slika 11., *Noćni život cvijeća*, 2024., ulje na platnu, 150 x 200 cm

¹⁰ Milan Galović, *Doba estetike*, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2011.. str 59.

Obzirom na činjenicu da se bavim kolorističkim slikarstvom, većina moje inspiracije proizlazi iz promatranja kvalitete svjetlosti i boja na stvarima oko sebe. Te su mi kvalitete najzanimljivije kada se pojavljuju u svom punom, ali zagasitom sjaju, a to je na popodnevnom suncu. U slici *U dobroj poplavi sunca/Flooded with the Kind Sun* (Slika 12.) nazire se velika glava i ramena žene čije su lice i kosa dematerijalizirani kosim zrakama sunca, prikazanim svijetlim plohama vibrantnih boja. Figura ima sklopljene oči i ostavlja dojam dubokog unutarnjeg spokoja koji je u oštrm kontrastu sa nemirom koji ispunja apstrahirani pejzaž oko nje. Naziv slike citat je iz romana *Proljeća Ivana Galeba* autora Vladana Desnice.

Slika 12., *U dobroj poplavi sunca*, 2024., ulje na platnu, 160 x 200 cm

Na koncu sviju staza stoji šutnja i mir sa svime: široki mir sa bolom, s ljudima, sa životom – sa samim sobom. U meni tišina, nada mnom podne bez ruba, uokolo prizori zemlje u dobroj poplavi sunca.

(Vladan Desnica, *Proljeća Ivana Galeba*)

Književnost mi često pomaže u verbalizaciji svojih ili tuđih slika zbog mogućnosti da stvari izrekne slikovito, a opet lakonski. Stoga bih završila ovaj diplomski rad ulomkom iz romana *Zovem se Crvena* koji se na jednostavan način dotiče glavne ideje iza ciklusa.

“Ali da smo slijepi od rođenja, kako bismo mogli pojmiti što je to crvena boja koju nanosi naš lijepi šegrt?”

“To je dobro pitanje”, rekao je drugi. “Ali, boje se ne mogu poimati, njih treba osjetiti.”

“Da je promiješamo vrhom prsta, osjetili bismo je kao nešto između željeza i bakra. Kapnemo li je na dlan, pekla bi nas. Da je liznemo, bila bi jaka kao zasoljeno meso. Kad bismo je stavili u usta, posve bi ih ispunila. Kad bismo je pomirisali, mirisala bi na konja.”

“Koje značenje ima ta crvena boja?”, upita opet majstor koji je po sjećanju bio nacrtao konja.

“Značenje je boja da budu pred nama i da ih vidimo”, odgovori mu onaj drugi. Onome koji ne vidi nije moguće objasniti što je to crveno.”

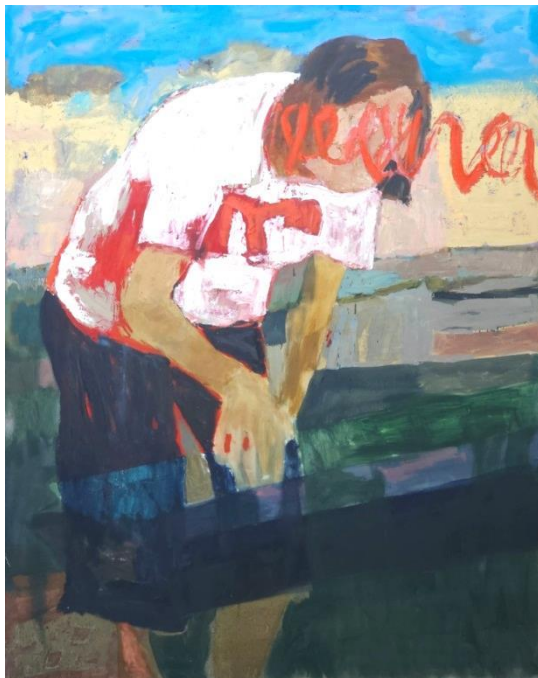
Lijepi me šegrt lagano nanosio na šare prekrivača na sedlu nacrtana konja. Nanošenje moje vlastite punoće, moje snage i kreposti na crno-bijelu podlogu jednoga lijepoga crteža tako je divan osjećaj da od sreće predem dok me na papiru razmazuje kist od mačje dlake. I tako dok bojim, kao da svijetu kažem: “Budi!”¹¹

¹¹ Orhan Pamuk, *Zovem se Crvena*, Vuković & Runjić, 2004.

9. PRILOG: Reprodukcije radova

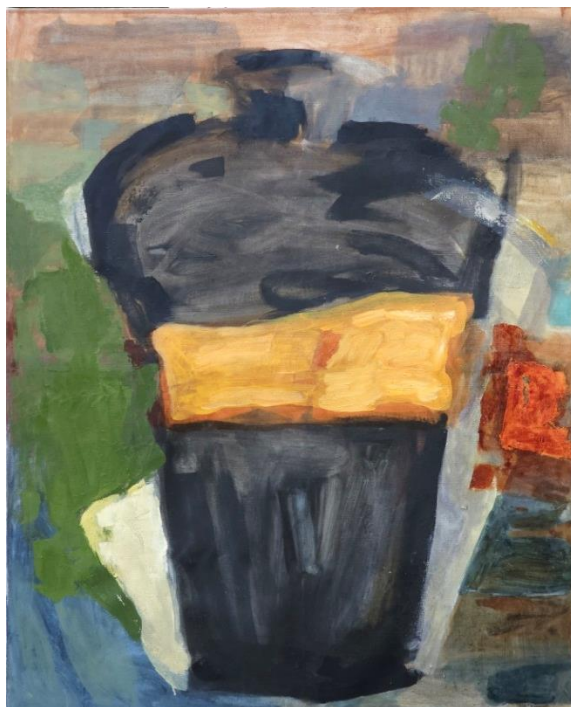
Ciklus slika Geneza sastoji se od devet slika u tehnici ulja na platnu.

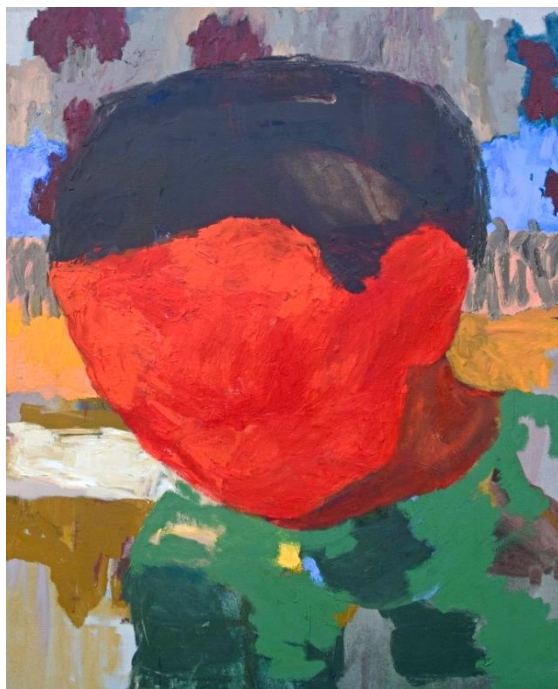
Osluškivanje, 2024., ulje na platnu, 200 x 160 cm

Glazbalo, 2024., ulje na platnu, 160 x 200 cm

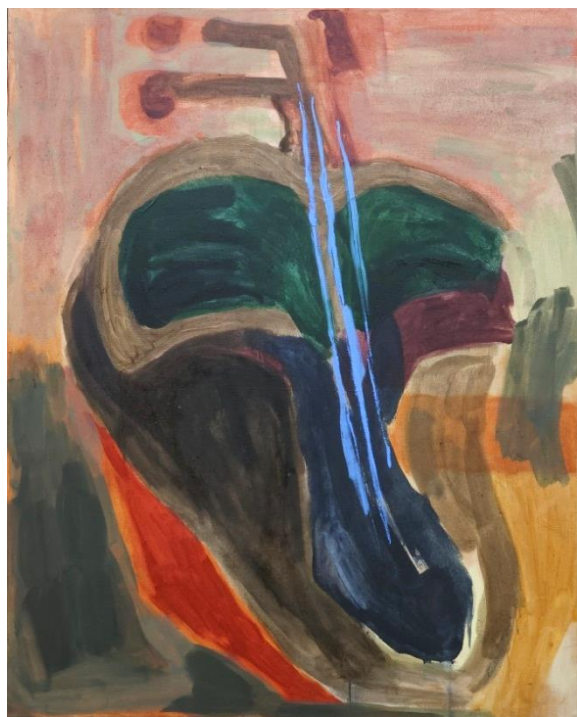
Vaza, 2024, ulje na platnu, 130 x 160 cm

Crveno lice, 2024., ulje na platnu, 130 x 160 cm

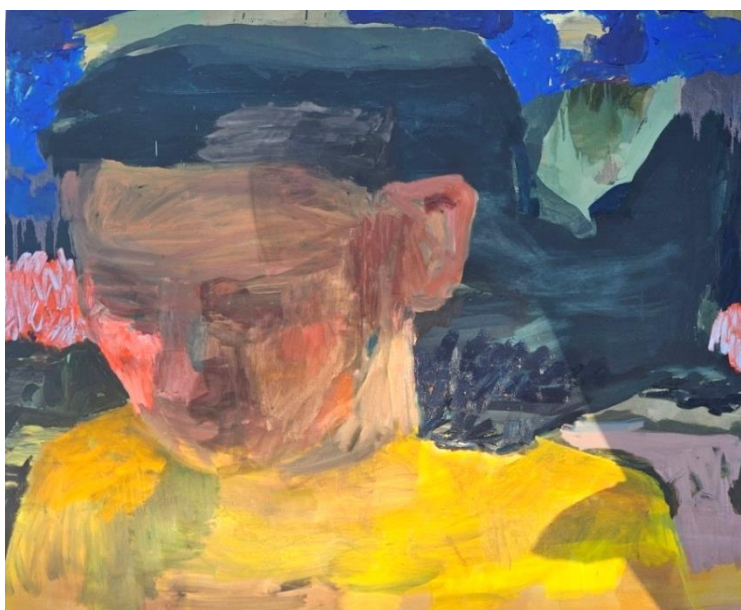
Širina u grudima, 2024., ulje na platnu, 130 x 160 cm

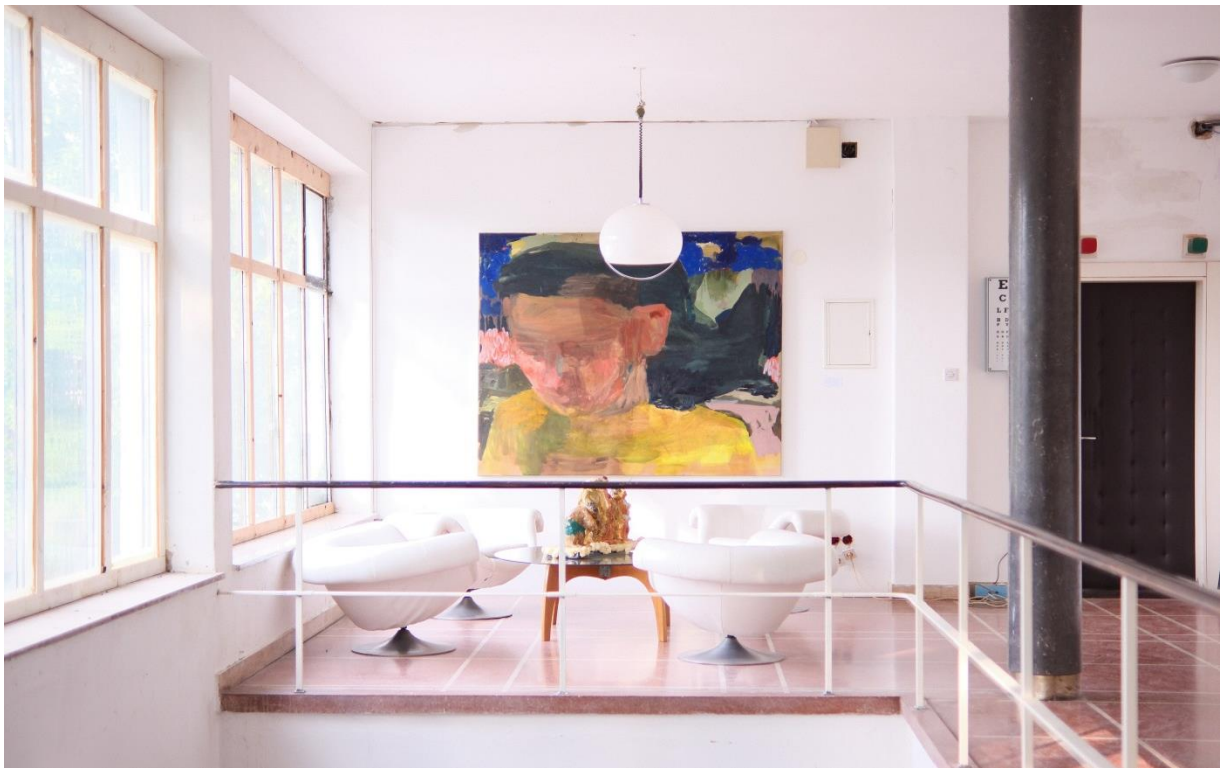
Glazbalo, 2024., ulje na platnu, 130 x 160 cm

Noćni život cvijeća, 2024., ulje na platnu, 150 x 200 cm

U dobroj poplavi sunca, 2024., ulje na platnu, 160 x 200 cm

radovi izloženi u prostorima Jadran filma, Zagreb, 2024.

Popis literature

1. Milan Galović, *Doba estetike*, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2011.
2. Zdenko Rus, Merleau-Ponty: *Oko i duh*, Vuk Karadžić, Beograd, 1968.
3. Rudolf Arnheim, *Umjetnost i vizualno opažanje*, Univerzitet umjetnosti u Beogradu, Beograd, 1987.
4. Paul Klee, *Kunst-Lehrem*, Reclam, Leipzig, 1987.
5. Platon, Timej,
<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0180%3Atext%3DTim.%3Asection%3D53a> (pregledano: 23.8.2024.)
6. Nicolai Hartmann, *Estetika*, Kultura Beograd, 1986.
7. Arthur Schopenhauer, *Svijet kao volja i predodžba*, Grafos, 1981.
8. Vladan Desnica, *Proljeća Ivana Galeba*, Mozaik knjiga, 2008.
9. Orhan Pamuk, *Zovem se Crvena*, Vuković & Runjić, 2004.